

فصل سوم

ویژگی‌های فرهنگی استان خراسان جنوبی

درس نهم آشنایی با ویژگی‌های فرهنگی استان

فرهنگ و اهمیت آن

اصطلاح فرهنگ^۱ را در محیط‌های مختلف، بارها شنیده‌اید. برداشت شما از این واژه چیست؟ «فرهنگ»، پدیده‌ی عامی است که در همه‌ی جوامع وجود دارد و اصولاً هیچ جامعه‌ای را نمی‌توان تصور کرد که راه و روشی برای زندگی خود نداشته باشد. باورها و ارزش‌ها، آداب و رسوم و سبک معیشت، در همه‌ی جوامع وجود دارد. اگر «جامعه» را عده‌ای از انسان‌ها بدانیم که در طی سالیان متمادی با یکدیگر زندگی می‌کنند، «فرهنگ» را باید به عنوان راه و رسم شیوه‌ی زندگی آنها تعریف کنیم. براین اساس، اگر جامعه را به موجودی زنده تشبیه کنیم فرهنگ، جان آن موجود خواهد بود. فرهنگ، مهم‌ترین و غنی‌ترین منبع هویت‌سازی هر قوم و تکیه‌گاه رشد و توسعه‌ی آن است. هیچ قومی بدون اتکا بر فرهنگ پیشینیان، نمی‌تواند راه پیشرفت و تعالی خود را بشناسد و در مسیر پیشرفت و کمال قدم بردارد. بنابراین شناخت و حفاظت از میراث فرهنگی گذشتگان و مطالعه‌ی خرده فرهنگ‌های بومی و محلی، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

* آیا می‌دانید که شیوه‌ی تکلم و سبک لباس پوشیدن، دو مورد از عناصر فرهنگی در جوامع مختلف به‌شمار می‌روند. شما می‌توانید چند مورد از این پدیده‌ها را نام ببرید؟

از جاذبه‌های مهم استان خراسان جنوبی، ویژگی‌های فرهنگی کم‌نظیر آن است. این ویژگی‌ها بیشتر در عناصر فرهنگی همانند زبان، لباس، موسیقی، جشن‌ها، مراسم خاص و صنایع دستی نمایان می‌شود و به‌صورت پویا در زندگی مردم جاری است. در این درس شما را با مهم‌ترین ویژگی‌های فرهنگی مردم استان خراسان جنوبی آشنا می‌کنیم.

● نژاد، زبان و گویش

بر اساس اسناد کهن، خراسان جنوبی، زیستگاه یکی از اقوام ایرانی به نام «ساگارت^۲» بوده است. این منطقه، به دلیل شرایط اقلیمی خاص، چندان مورد توجه و تاخت و تاز اقوام بیگانه قرار نگرفته و براین اساس، نژاد و زبان مردم آن، کمتر دچار آمیختگی و اختلاط شده است.

زبان غالب مردم خراسان جنوبی، فارسی دری است که در مناطق مختلف این استان، با گویشی نزدیک به هم، مورد استفاده قرار می‌گیرد. این گویش‌ها، از لحاظ شمار واژگان و تنوع آنها، از گویش‌های پرمایه‌ی زبان فارسی محسوب می‌شوند. در این گویش‌ها، از واژه‌های بیگانه خبری نیست. ویژگی‌های دیگر این گویش‌ها، نرمی و شیرینی و نیز توانایی بالای آنها در واژه‌سازی است.

۱- فرهنگ، مرکب از دو بخش «فر» و «هنگ» است. «فر» به معنای شأن، شکوه و برازندگی و «هنگ» به معنای سنگینی، وقار، قصد و آهنگ می‌باشد. این واژه به معنای علم و دانش، عقل، ادب، بزرگی، هنر و معرفت آمده است.

۲- ساگارتیان، نام چهاردهمین ساتراپی هخامنشی و پنجمین قومی که در کتیبه بیستون در داریوش در تخت جمشید آمده است.

ویژگی‌های فرهنگی استان

امروزه در اثر گسترش ارتباطات و مبادلات فرهنگی، برخی از واژه‌های مورد استفاده در این گویش‌ها، به تدریج به فراموشی سپرده شده و از بین رفته‌اند.
زبان عربی و لهجه بلوچی نیز در جنوب این استان به صورت محدود، متداول است.

فعالیت گروهی ۹-۱

- ۱- فرهنگ را تعریف کنید.
- ۲- اهمیت خرده فرهنگ‌ها را بنویسید.
- ۳- در محل زندگی شما، مردم به جز گویش‌های مربوط به زبان فارسی، با چه زبان‌ها و لهجه‌های دیگری تکلم می‌کنند؟

● دین و مذهب

اکثریت مردم خراسان جنوبی، مسلمان و شیعه مذهب‌اند و گروهی هم پیرو مذهب تسنن‌اند که اغلب آنان در مناطق مرزی استان ساکن هستند. روابط تشیع و تسنن، بسیار دوستانه و مبتنی بر همکاری و احترام متقابل است. باید یادآور شد یکی از دستاوردهای عظیم انقلاب اسلامی در این استان، اتحاد بین مسلمانان است که باعث تحکیم و همبستگی بیشتر آنها شده است.

● پوشاک

پوشاک هر قوم، نمایانگر هویت فرهنگی، اعتقادات، باورها و نیز شرایط اقلیمی زیستگاه آنان است. در استان خراسان جنوبی همچون دیگر مناطق کشور، از روزگاران گذشته تحت تأثیر عوامل مختلفی، نظیر: باورها، هنرهای پیشینیان، سطح درآمد، اشتغال، مواد اولیه^۱ و...، از پوشش‌های متعدد و متنوعی استفاده می‌شده است. هرچند که امروزه به جز در برخی از روستاها، یا در میان عشایر استان، این نوع پوشش، تقریباً به فراموشی سپرده شده است.

در این جا به نمونه‌هایی از پوشاک سنتی مردان و زنان این استان اشاره می‌کنیم:

۱- در گذشته، مراحل تهیه مواد اولیه و نیز بافت پارچه‌های مورد استفاده، غالباً توسط خود افراد صورت می‌گرفته است.

بیشتر بدانیم

- الف) سرپوش مردانه : کلاه نمدی، شب کلاه، مندیل (لنگته)، کلاه دوره دار و عرقچین.
ب) تن پوش مردانه : شامل جلیقه، پیراهن، نیم تنه، پالتو، شلوار و قارت (جقه).
ج) کفش مردانه : شامل گیوه، کفش ساده، کفش ارسی، کفش پوزدار و کفش چپت.

شکل ۲-۹- کفش گیوه

شکل ۱-۹- پوشش سنتی مردانه در خراسان جنوبی

- د) سرپوش زنانه : چارقد، دستمال، روبند و عرقچین.
ه) تن پوش زنانه : پیراهن، بلیز (بلوز)، شلیته، شلوار و چادر
و) کفش زنانه : کفش تیلک دار و کفش گرجی

شکل ۳-۹- پوشش سنتی زنانه در خراسان جنوبی

آیین‌ها و آداب و رسوم

آداب و رسوم، شامل شیوه‌های زندگی و عادات خاص مردم یک منطقه یا یک جماعت می‌شود. آیین‌ها و آداب و رسوم مردم استان خراسان جنوبی را می‌توان به دو دسته تقسیم کرد.

الف) آیین‌ها و آداب و رسوم دینی (ب) آیین و آداب و رسوم سنتی

الف) آیین‌ها و آداب و رسوم دینی: از جمله آیین‌ها و آداب و رسوم دینی که به‌طور خاص در این استان برگزار می‌شود، می‌توان به مراسم شب‌های برات، تعزیه خوانی، علم‌بندان، نخل‌گردانی، بیل‌زنی، رمضان‌خوانی و بی‌بی سه‌شنبه اشاره کرد.

شکل ۴-۹- مراسم عزاداری امام حسین (ع)

بیشتر بدانیم

۱- مراسم شب‌های برات: در شب‌های سیزدهم، چهاردهم و پانزدهم ماه شعبان، همزمان با تولد امام عصر (عج)، یکی از باشکوه‌ترین مراسم مذهبی، در سطح استان برگزار می‌شود. در این ایام، مردم مناطق مختلف استان، در قبرستان‌ها حضور می‌یابند و با توزیع شیرینی، حلوا، خرما و قرائت قرآن و نثار فاتحه، یاد و خاطره اموات را گرامی می‌دارند و برای آموزش آنها، دعا می‌کنند.

۲- مراسم بیل‌زنی: بیل‌زنی، از مراسم مذهبی مهم این استان است. عزاداران شهرخوسف، در روزهای تاسوعا و عاشورا، به یاد امام حسین (ع) و یاران فداکار آن حضرت، اشک ماتم می‌ریزند و با زدن تیغ بیل‌ها به هم، خاطره برخورد شمشیرها و مصیبت اهل بیت (ع) و نیز مراسم خاکسپاری شهدای کربلا، توسط قبیله بنی اسد را در ذهن‌ها زنده می‌کنند.^۱

۱- علاوه بر این، آنها معتقدند که این عمل، باعث خیر و برکت و فزونی محصولات کشاورزی آنها در سال آینده خواهد بود.

شکل ۵-۹- مراسم بیل‌زنی در شهرخوسف

۳- رمضان‌خوانی: در این مراسم که در شب‌های ماه مبارک رمضان انجام می‌شود، تعدادی از جوانان جمع می‌شوند و یک نفر که صدای او از همه بهتر و رساتر است، انتخاب می‌گردد. وی تک‌گویی‌های متن را می‌خواند و بقیه افراد، جواب می‌دهند. این گروه به اتفاق یکدیگر به در خانه‌های ساکنان محل می‌روند و پس از خواندن اشعاری در وصف این ماه، مبلغی پول یا مقداری آرد، روغن، خرما و... به عنوان هدیه این ماه، از صاحبخانه دریافت می‌کنند.

(ب) **آیین‌ها و آداب و رسوم سنتی:** با توجه به ویژگی‌های جغرافیایی و فرهنگی استان خراسان جنوبی، آیین‌ها و آداب و رسوم سنتی گوناگونی وجود دارد؛ از جمله می‌توان به مراسم تحویل سال نو، مراسم ازدواج و مراسم شب چله اشاره کرد.

بیشتر بدانیم

۱- مراسم تحویل سال نو: مردم خراسان جنوبی، مانند سایر نقاط کشور، لحظه تحویل سال نو، سفره هفت‌سین را پهن می‌کنند و یک جلد کلام الله مجید، یک عدد آینه و یک گلدان سبزی تازه رویده نیز روی این سفره، قرار می‌دهند. در برخی از خانواده‌ها، بر روی سفره هفت‌سین، تنگ ماهی نیز گذاشته می‌شود. در لحظه تحویل سال، همه اعضای خانواده دورهم می‌نشینند و سرپرست خانواده، دعای تحویل سال را می‌خواند. سپس دید و بازدید از اقوام آغاز می‌شود. به مناسبت سال نو، از سوی خانواده داماد برای نوعروس، عیدی تهیه می‌شود.

۲- ازدواج: ازدواج در منطقه خراسان جنوبی در سه مرحله نامزدی، عقد و عروسی صورت می‌گیرد. پس از انتخاب دختر و موافقت دو خانواده، خانواده پسر، هدایایی از جمله: یک جفت کفش و هدایایی دیگر مانند انگشتر، پارچه، مقداری شیرینی و... به خانه دختر می‌فرستند و به این ترتیب دختر را برای پسر خود، «نشان» می‌کنند. پس از طی زمان نامزدی، با توافق طرفین، برای مراسم عقد زمان مناسبی را انتخاب می‌کنند. شب قبل از برگزاری مراسم عقدکنان، مراسم «بارکشان» انجام می‌شود. در این مراسم، لوازم مورد نیاز شب عقد را به خانه عروس می‌برند. در شب عقدکنان زنان نزدیک دو خانواده، در خانه عروس جمع می‌شوند. بر روی سفره عقد، یک جلد قرآن، دو عدد شمعدان، یک پیاله عسل، یک کاسه بلورپر از آب، چند عدد تخم مرغ رنگ شده، دو کله قند و چند شاخه گل می‌گذارند. شب بعد از عقد که به «شب سلام» معروف است، داماد به همراه اقوام و نزدیکان به خانه عروس می‌رود و خانواده عروس نیز با شیرینی و شام از مهمانان پذیرایی می‌کنند.

یک روز قبل از عروسی، «حنابندان» انجام می‌شود. شب عروسی که به شب «عروس کشان» معروف است، به شادی و پایکوبی می‌پردازند و پس از صرف شام، راهی خانه عروس می‌شوند و سپس با اجازه پدر عروس، وی را به خانه داماد می‌برند. هنگام ورود عروس به خانه داماد گوسفندی را پیش پای او قربانی می‌کنند. در روزهای بعد، اقوام، دوستان و همسایگان، به دیدار عروس و داماد می‌روند و هدیه‌ای را با عنوان «رونمایی» به آنها تقدیم می‌کنند.

شکل ۶-۹- مراسم کف‌زنی در شب چله (یلدا)

۳- مراسم شب چله (یلدا): از جمله مراسم سنتی این استان، مراسم شب چله است. در این شب، افراد، معمولاً در منزل بزرگ‌ترها جمع می‌شوند و با یکدیگر گفت‌وگو می‌کنند. در گذشته، افراد مسن و با تجربه، به نقل قصه‌ها و حکایات می‌پرداختند و موجب گرمی محفل می‌شدند؛ گرچه امروزه رسانه‌های ارتباط جمعی، موجب دگرگونی در این آداب و رسوم گردیده‌اند. مردم برای پذیرایی از مهمانان و اعضای خانواده، از چند روز قبل، به تهیه میوه‌هایی چون هندوانه، انار، سیب، پرتقال و...

می‌پردازند. برخی از خانواده‌ها در شب چله، برای نوعروس خود، هدایایی همچون میوه، قند، روغن، پوشاک و زیور آلات و... می‌برند.

از مهم‌ترین مراسم خاص شب چله در استان خراسان جنوبی، مراسم «کف‌زنی»^۱ است.

۱- ریشه گیاهی به نام «بشمشویه» یا «بیخ» را از صحرا جمع‌آوری کرده و سپس پوست آن را کنده و چندین بار در آب می‌جوشانند و آب آن را تعویض می‌نمایند تا طعم (تلخی) آن از بین برود. سپس این ریشه را جوشانده و آب باقیمانده آن را که تقریباً به اندازه یک لیوان است، در تقاری ریخته و در هوای سرد بیرون از خانه، با دسته چوبی که «دسته‌گر» نامیده می‌شود، آنها را به مدت نیم ساعت به هم زده تا کف غلیظی حاصل شود. آنگاه مقداری شیره انگور یا شکر و پودر پسته به آن اضافه کرده و میل می‌نمایند.

فرهنگ عامیانه

الف) باورها و اعتقادات: مردم خراسان جنوبی، همچون سایر مناطق کشور دربارهٔ وقایع و پدیده‌های مختلف، باورهایی دارند. معمولاً افراد مسن‌تر، به این باورها اعتقاد بیشتری دارند. در اینجا به چند مورد از این باورها و اعتقادات عامیانه اشاره می‌کنیم

– پشت سر مسافر، مقداری آب پاشیده می‌شود تا سفر وی، قرین امنیت، صحت و سلامت باشد.

– شکسته شدن ظروف شیشه‌ای و چینی، نشانهٔ دفع بلا و خطر است.

– رفتن به دیدار فرد بیمار، بلافاصله پس از مراجعت از جلسهٔ تعزیه اموات، بدشگون است.

– ماندن در قبرستان پس از غروب آفتاب، کراهت دارد.

– صبحگاهان، آب پاشیدن و جارو کردن جلو در منازل، مایهٔ سلامتی، برکت و ازدیاد روزی می‌شود.

– اگر فردی به موقع بر سر سفرهٔ غذای دیگران حاضر شود، می‌گویند: «خس (مادر خانم) مهربانی دارد».

ب) ضرب‌المثل‌ها: داستان‌ها و ضرب‌المثل‌ها، علاوه بر آن‌که بیانگر ذهن و زبان انسان‌هاست، انعکاس‌دهندهٔ فرهنگ، عقاید و اندیشه‌های خوب یا ناروای گذشتگان است و مطالعهٔ آنها، ما را از باورها و تفکرات پیشینیان مطلع می‌سازد. بررسی و تحلیل دقیق محتوای قصه‌ها، داستان‌ها و مثل‌ها، در مطالعات مردم‌شناختی، جامعه‌شناختی و تاریخی، نقش به‌سزایی دارد. در اینجا به چند نمونه از ضرب‌المثل‌های رایج در میان مردم استان خراسان جنوبی اشاره می‌کنیم.

– بی‌گناه، پای دارم‌ره، ولی بالای دارن‌ره.

– حرف حساب، جواب نداره.

– اشکم‌گشنه، آتش بازی.

– گز^۲ نکرده، مُبَرّه.

– دس^۳، بالای دس بسیاره.

– زخم زبو^۴، از زخم شمشیر بتره.

– از بد بنالن، که از بد بتر^۵ ایه^۶.

۱- شکم.

۲- زرع، واحد اندازه‌گیری طول.

۳- دست.

۴- زیان.

۵- بدتر.

۶- هست.

فعالیت گروهی ۹-۳

با افراد آگاه مصاحبه‌ای انجام دهید، چهار مورد از ضرب‌المثل‌های محلی را به همراه مفهوم آنها بنویسید.

بازی و سرگرمی

بازی‌های محلی، نشئت گرفته از فرهنگ و باورهای اجتماعی و بازتاب‌دهنده سبک زندگی مردم هر منطقه است. در استان خراسان جنوبی، بازی‌های محلی زیادی وجود دارد که به برخی از آنها اشاره می‌کنیم: چوب بازی، تُشله بازی، گله بازی، هفت سنگ، یک قل دو قل، ارهنگ ارهنگ، گوگ و جفته و...

فعالیت گروهی ۹-۴

یک بازی محلی را از نظر تعداد بازیکنان، اهداف بازی، محوطه بازی و ابزار مورد نیاز در آن بررسی کنید. در صورت امکان در زنگ تفریح یا ورزش اجرا کنید.

صنایع دستی^۱

خراسان جنوبی، سابقه بسیار درخشانی در تولید صنایع دستی دارد. این استان، در برخی از صنایع دستی، پیشگام و پیشرو بوده و مصنوعات آن، شهرت جهانی دارد.

صنایع دستی این استان شامل قالی‌بافی، پارچه‌بافی، گلیم‌بافی، جاجیم‌بافی، زیلو بافی، سبده‌بافی، حصیربافی، ریسندگی، نمدمالی و سفال‌گری است و در بین این صنایع، قالی‌بافی جایگاه ویژه‌ای دارد.

شکل ۷-۹- سبده‌بافی

۱- صنایع دستی به صنایعی گفته می‌شود که تمام یا بخش اعظم ساخت فرآورده‌های آن، با دست انجام می‌گیرد و در چهارچوب فرهنگ و ذوق و هنر مردم هر منطقه، ساخته و

پرداخته می‌شود.

مهم ترین صنایع دستی استان

۱- قالی بافی : با توجه به این که خراسان جنوبی، با محدودیت شرایط اقلیمی روبه‌روست (کمبود آب، نامناسب بودن خاک و پوشش گیاهی) فعالیت‌های کشاورزی و دامپروری در این منطقه با مشکل مواجه است، لذا توجه به صنایع دستی به‌ویژه قالی بافی، از زمان‌های گذشته در میان ساکنان این استان، اهمیت خاصی یافته است.

فرش بافی در این منطقه، قدمتی طولانی دارد. این سابقه، سبب شده تا مردم این خطه در تهیه فرش‌های دست بافت، تجربه و مهارت کافی به‌دست آورند و مصنوعات آن در بازارهای داخلی و خارجی، از مرغوبیت و شهرت بالایی برخوردار باشند. مانند فرش‌های مود و درخش.

شکل ۸-۹- کارگاه قالی بافی در استان خراسان جنوبی

۲- ریسندگی و بافندگی : ریسندگی و بافندگی، از هنرهای ظریف این استان است که قدمتی طولانی دارد. تهیه نخ از پشم، مو و پنبه و تبدیل آنها به پارچه‌های مختلف (کرباس، چادرشَب و...)، از زمان‌های گذشته در میان مردم این استان، رایج بوده و نقش مهمی در خودکفایی آنها داشته است اما با روند ماشینی شدن کارها، اکنون این صنایع، به برخی از مردان و زنان کهنسال روستایی محدود شده است.

شکل ۹-۹- کارگاه پارچه بافی

ویژگی های فرهنگی استان

۳- سفالگری: سفالگری از صنایع سنتی و قدیمی است که در برخی از روستاهای این استان انجام می شود. صنعت سفال این استان، ابتدایی و فاقد لعاب، نقش و کند و کاری است.

شکل ۱۰-۹- کارگاه سفالگری

بیشتر بدانیم

در گذشته، مهم ترین سوغات استان در بخش صنایع دستی، قالی و قالیچه بوده است. گرچه به دلیل ماشینی شدن تولید، این صنعت (همچون برخی از صنایع دیگر) اهمیت گذشته خود را از دست داده است، ولی شهرت و آوازه این صنعت، هنوز هم در اذهان مردم ایران زنده است. مهم ترین سوغات های استان در بخش کشاورزی عبارت اند از: زعفران، زرشک، عناب، انار و آلو.

شکل ۱۱-۹- سوغات کشاورزی استان

فعالیت گروهی ۵-۹ ✓

- ۱- رابطه میان آب و هوا و توسعه صنایع دستی استان را تحلیل کنید. از دبیر خود کمک بگیرید.
- ۲- چند مورد از صنایع دستی استان را نام ببرید.
- ۳- درباره فرهنگ، آداب و رسوم شهر یا روستای محل زندگی خود در منابع اینترنتی جست و جو کنید. یافته‌های خود را به کلاس ارائه دهید.
- ۴- برای حفظ آداب و رسوم سنتی استان خودتان چه راه‌هایی را پیشنهاد می‌کنید؟

برای مطالعه

برای مطالعه بیشتر به سایت‌های زیر مراجعه کنید :

آدرس اینترنتی	معرفی سایت
www.iranchto.ir	سایت تخصصی میراث فرهنگی و گردشگری
www.skchto.ir	اداره کل میراث فرهنگی و صنایع دستی و گردشگری خراسان جنوبی